

ԿԵՆՈՒԱՅԻ ՍՈՂՈՄՈՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՄՈՒՏՔԻ ՀԱՐԴԱՐԱՆՔԸ

Բանալի բառեր – միջնադարյան քանդակ, արտաքին հարդարանք, գաղթօջախ, Կեռլա, եկեղեցի, Գրիգոր Լուսավորիչ, Հովհաննես Նեփոմուք, ճարտարապետական շինություն, զարդատարր

XVI դ. վերջին և XVII դ. սկզբին Արևմտյան Հայաստանում ջալալիների ասպատակություններից, իսկ Պարսկահայաստանում շահ Աբբաս I-ի բռնագաղթներից խուսափած հայերն ապաստանել են Ռումինիայի հյուսիսային (Մոլդովա) և հարավային (Վալախիա) քաղաքներում: XVII դ. II կեսին Լեհաստանի հայերի բռնի կաթոլիկացման հետևանքով Ռումինիայում են ապաստանել նաև շատ լեհահայեր: XVII դ. Ռումինիա գաղթած հայերի զգալի մասը հաստատվել է նաև երկրի արևմտյան մասում՝ Տրանսիլվանիայում¹:

Մեզ հետաքրքրող ժամանակաշրջանում (XVI դ. II կես – XVIII դ. I կես) Ռումինիայի մի շարք քաղաքներում Բուխարեստում (1581-1629 թթ. և 1638 թ.), Եղիսաբեթպոլում (Մբ. Հովհաննես Մկրտիչ, 1711 թ. և Մբ. Երրորդություն), Յասիում (1616 թ., Մբ. Գրիգոր Լուսավորիչ), Ջորջովում (1733 թ. Մբ. Աստվածածին), Մեպլիզում (Մբ. Երրորդություն) գործել են բազմաթիվ եկեղեցիներ²: Եկեղեցիների այս շարքը ռումինահայ համայնքի բեղուն գործունեության ապացույցն է, ընդ որում, հայերը կենտրոնացել են ոչ թե մի քաղաքում, այլ գաղթօջախներ են հիմնել գրեթե ողջ Ռումինիայում:

Տրանսիլվանիայում հայերը կառուցեցին երկու քաղաք՝ Կեռլա (1700 թ.) և Տումապրվեն (1733 թ.): Կեռլան (Հայաքաղաք, լատիներեն՝ Արմենոպոլիս) տեղադրված է Մարթինուզին բերդից հյուսիս: Գետի ծանծաղուտի այդ հատվածը տեղացիներն անվանում են «կեռլա», որը ծագում է սլավոնական «կիելվա» բառից և նշանակում է «փոքր խորություն ունեցող տեղ», «ծանծաղուտ»³: Քաղաքը կառուցվել է հատակագծի համաձայն, որն արել է հայազգի ճարտարապետ Ալեքսիսը (Ալեքսանյան), ով եպիսկոպոսի հրավերով եկել էր Հռոմից:

¹ Տե՛ս **Բաղդասարյան Մ.**, Հայ սփյուռքի հանրագիտարան, Երևան, 2002, էջ 440-441:
² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 443-447:
³ Տե՛ս **Կազտովիչ Ն.**, Հայրաքաղաք Կեռլայի պատմության էջերեն // Հայ մշակույթն ու արվեստը Կեռլային մեջ, Պուքրեշ, 2002, էջ 32:

Կեռլա քաղաքը կառուցապատվեց աշխարհիկ և հոգևոր շինություններով, ընդ որում քաղաքի ամենահին մասը հարավային հատվածն է, որտեղ կառուցված են առաջին շենքերը և սրբատեղին՝ Սողոմոն եկեղեցին, որն իր անվանումն ստացել է հիմնադրի՝ Սիմա Սողոմոնի անունից: Եկեղեցու կառուցումը սկսվում է 1723 թ.¹:

Հետաքրքրական է, որ եկեղեցու ներսում կա մի որմնանկար, որը պատկերում է իշխանական հագուստով երկու տղամարդկանց ու կանանց: Աջակողմյան տղամարդը եկեղեցու մոդելը ցույց է տալիս իր առջևի տղամարդուն: Ներքևում կա արձանագրություն հետևյալ բովանդակությամբ. Սողոմոն և Աստվածատուր Շիմայանները կառուցեցին այս եկեղեցին 1723 թ., և նորոգվել է 1751, 1797, 1811, 1899 թթ.: Փաստորեն եկեղեցու կառուցումը իրականացվել է երկու կտիտորների (եկեղեցու պատվիրատուներ) կողմից, սակայն այն կոչվել է ավագի անունով: Ինչպես երևում է որմնանկարում, եկեղեցու մոդելը պահող տղամարդը տարեց է, իսկ մյուսը՝ երիտասարդ:

Ուշադրության արժանի է, որ եկեղեցու արևմտյան ճակատին նշված է եկեղեցու շինարարության տարին՝ 1724 թ.: Ամենայն հավանականությամբ եկեղեցու կառուցման աշխատանքներն ավարտվել են այդ թվականին:

Եկեղեցու քանդակային հորինվածքները տեղադրված են գլխավոր մուտքի աջ և ձախ կողմերում: Դեպի վեր ձգվելով՝ արևմտյան շքամուտքը աշտարակաձև կառույցի տեսք է ստանում, որն ունի երեք կիսակլոր պատուհան: Առաջին և երկրորդ պատուհանների միջև տեղադրված է վերը նշված արձանագրությունը: Երրորդ պատուհանից վերև ժամացույց է, իսկ ամենավերին հատվածում շինությունը պսակված է խաչով (նկ. 1):

Քանդակները տեղադրված են մուտքի կողմերում որմնասյուներին արված հատուկ պատվանդանի վրա: Երկու կերպարներն էլ կանգնած են նույն դիրքով, և կրում են հոգևորականի միատեսակ հագուստ: Քանդակները միայնակից տարբերվում են միայն դեմքի մշակումով և գլխանոցով: Ժամանակի ընթացքում քանդակները բավականին մաշվել են, և ֆիգուրների որոշ հատվածներ բացակայում են (նկ. 2): Մասնավորապես հնարավոր չէ կռահել, թե հոգևորականների ձեռքերին ինչ կա, որը, հնարավորություն կընձեռեր պարզել, թե ովքեր են քանդակված: Աջակողմյան ֆիգուրը գլխանոցով է, ունի դեմքի արտահայտիչ մշակում՝ խոշոր աչքեր և կարճ մորուք: Հոգևորականը ծալքազարդ թիկնոցով է, որը իջնելով ուսերին, մինչև արմունկները ծածկում է թևերը: Թիկնոցի եզրերը առջևում միմյանց միանում են խոշոր ճարմանդով: Հագուստը երկտակ է: Առաջինը ամբողջությամբ ծածկում է ոտքերը, իսկ մյուսը հասնում է ծնկներին: Հագուստի վրա իջնում է փորուրարը: Առավել մանրագնին քննելու պարագայում հոգևորականի գլխանոցի

---

¹ Տե՛ս Մապրու Ն., «Արմենպոլիս» կամ Կեռլա Պարոքքո // Հայ մշակույթն ու արվեստը Կեռլային մեջ, էջ 103:

վրա նկատվում են ելուստներ, որոնք կարծես հուշում են թանկարժեք քարերի առկայությունը գլխանոցի վրա: Ակնհայտ է նաև կետագարդերի և բուսագարդերի առկայությունը: Առավել ուշագրավ են լայն բացված աչքերը, որոնք նայում են վեր՝ երկինք: Դիմագծերի լարվածությունն ու աչքերի արտահայտությունը վկայում են դիմում առ Աստված:

Քարի մակերեսի ընդհանուր քայքայվածությունը խանգարում է մանրակրկիտ վերծանելու առանձին դետալների: Ամենայն հավանականությամբ մակերեսի մաշվածության պատճառը կավի խառնուրդի առկայությունն է, քանի որ XVIII դ. առաջին երեք տասնամյակում կավային խառնուրդը շատ էր օգտագործվում շինարարությունում, իսկ տները շարվում էին գետաքարերով: XVIII դ. առաջին կեսին Կեռլայում և նրա շրջակա քաղաքներում կար քարամշակման ընդամենը մեկ արհեստանոց¹: Եթե նկատի ունենանք, որ եկեղեցու կառուցումն ավարտվել է 1724 թ., ապա ակներև է, որ քարի մշակումը դեռ այնքան մեծ տարածում չունեի Կեռլայի ճարտարապետության մեջ:

Հոգևորականի թիկնոցի եզրերը զարդարված են երկրաչափական զարդատարրերով: Հագուստի փորուրարն ավարտվում է ծուպերով, իսկ վրան պատկերված են խաչեր, սակայն առավել աչքի է ընկնում հագուստի փեշի հարդարանքը, որն ունի ասեղնագործ մշակում՝ զարդարված բուսական տարրերով: Այնպիսի տպավորություն է ստեղծվում, որ հագուստն ավարտվում է ժանյակազարդով: Զարդատարրերի նման առատությունը և նուրբ համադրությունը պատահական չէ: XVII-XVIII դդ. Կեռլայում զարգացում է ապրել մանածագործությունը: Զարդարանքը համընկնում է ժամանակի հոգևորականների հագուստի հարդարանքին: Քանդակագործը ռեալիստական մոտեցում է ցուցաբերել հոգևորականի կերպարը կերտելիս:

Չախակողմյան ֆիգուրը աջակողմյան հոգևորականի կրկնությունն է: Մասնավորապես՝ մարմնի դիրքը և հագուստի մշակումը: Այս քանդակն առավել եղծված է, քան վերոհիշյալ օրինակը, և հնարավոր չէ ասել՝ հագուստների զարդատարրերը համընկնում են, թե ոչ (նկ. 3): Չախակողմյան հոգևորականի հագուստի վերին և ստորին եզրերը զարդարված են կետիկազարդով: Հոգևորականի գլուխը թեքված է աջ, աչքերը նայում են վեր: Դուրս ցցված այտուկները, հյուսված դեմքը խոսում են սակավպետության մասին: Առավել լավ են պահպանվել քիթը, բերանը և երկար մորուքը: Նրա դեմքն առավել արտահայտիչ է, թեև նույնպես նայում է վեր, սակայն հայացքը ոչ թե խնդրանք է արտահայտում, այլ պահանջ (նկ. 3):

Քննության ենթարկելով այս երկու քանդակները՝ հարց է ծագում, թե ում է պատկերել քանդակագործը: Նիքոլաե Մապրուն նշում է. «Կեռլայի ճարտարապետական-զարդային քանդակագործության ընտրանին բազմազան

---

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 104:

է՝ ընդգրկելով վարդյակներ, զինանշանային արձանագրություններ, հովիվներու բարձրաքանդակ գլուխներ, թուրք մարտիկներու կիսանդրիներ, ատլանտներ, Տիրամոր կամ Սուրբ Հովհաննես Նեփոմուքի, Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի պատկերները»¹: Հաշվի առնելով պատկերագրական առանձնահատկությունները՝ հանգում ենք այն մտքին, որ Սողոմոն եկեղեցու գլխավոր մուտքի երկու քանդակներից մեկում պատկերված է Հովհաննես Նեփոմուքը, իսկ մյուսում՝ Սբ. Գրիգոր Լուսավորիչը: Մա ամբողջովին համընկնում է քրիստոնեական խորհրդաբանությանը, քանի որ ներկայացված են կաթոլիկ և առաքելական սրբեր: 1684 թ. Տրանսիլվանիայի հայերն ընկել էին կաթոլիկացման հոսանքի մեջ: Թեև սկզբում հայերը դիմադրություն են ցույց տվել, բայց, այնուամենայնիվ, 1690 թ. հայերի կաթոլիկացումն ավարտված էր²: Փաստորեն Սողոմոն եկեղեցին ի սկզբանե կաթոլիկ է եղել և առաքելական ու կաթոլիկ սրբերի պատկերումը երկու կրոնների համերաշխության գրավականն է: Մյուս հարցը հետևյալն է. ինչո՞ւ են հատկապես Հովհաննես Նեփոմուքին քանդակել Գրիգոր Լուսավորչի կողքին: Նեփոմուքի կենսագրության ուսումնասիրությունը լույս է սփռում այս խնդրին:

Չեխ հոգևորական Հովհաննես Նեփոմուքը 1389 թ. նշանակվում է արքեպիսկոպոսի գլխավոր փոխանորդ: Սակայն չեխ թագավոր Վացլավ IV-ի հետ կոնֆլիկտի պատճառով ձերբակալվում է և նետվում բանտ: Նեփոմուքը մահանում է բանտում սովից ու տանջանքներից: Նրա մարմինը, դնելով պարկի մեջ, գցում են գետը: XV դ. Նեփոմուքը դասվում է սրբերի շարքը³: Փաստորեն Նեփոմուքի կյանքի պատմությունը նման է Գրիգոր Լուսավորչի կենսագրությանը, եթե նկատի ունենանք, որ նա ևս արքայի՝ Տրդատ Մեծի կողմից նետվել է բանտ, ուր տանջանքների է ենթարկվել: Թերևս այս նմանությունն է պատճառը, որ հենց Հովհաննես Նեփոմուքին են պատկերել Գրիգոր Լուսավորչի կողքին, ընդ որում Հովհաննես Նեփոմուքի պատկերմանը առաջին անգամ հանդիպում ենք ուշ միջնադարյան հայ արվեստում, իսկ Գրիգոր Լուսավորչի պաշտամունքը XVI-XVIII դդ. լայն տարածում էր գտել: Գրիգոր Լուսավորչի պատկերներ կան Էջմիածնի Մայր տաճարի զանգակատան արտաքին հարդարանքում, Խոր Վիրապի արևելյան պատին, Լիվոռնոյի Սբ. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցում և այդ դարաշրջանի այլ հուշարձաններում:

Սողոմոն եկեղեցու մուտքին Հովհաննես Նեփոմուքի քանդակը առաջին հերթին ընդհանրություններ ունի Չեխիայի Վելկա Դորբա բնակավայրում գտնվող Հովհաննես Նեփոմուքի 1793 թ. քանդակի հետ: Վերջինս նույնպես արված է պատվանդանի վրա: Սողոմոն եկեղեցու օրինակի հետ առնչվում են հատկապես մորուքի մշակումն ու հագուստի մոդելավորումը, որը նույն-

¹ Նույն տեղում, էջ 108:

² Տե՛ս **Կազոմովիչ Ն.**, նշվ աշխ., էջ 41:

³ https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AF%D0%BD_%D0%9D%D0%B5%D0%BF 29.01.15թ.

պէս երկտակ է, իսկ երկրորդ փեշի եզրերը նախշագարդված են: Այս երկու քանդակներն արվել են XVIII դ. և մոտեցման նույնականությունը պայմանավորված է դարաշրջանի՝ բարոկկոյի արվեստի ոգով, իսկ Գրիգոր Լուսավորչի կերպարը ենթարկվել է արվեստի ընդհանուր բնութագրին: Նիքոլաե Սապրուն կարծում է, որ XVII դ. երկրորդ կեսից նոր էջ է բացվում տրանսիլվանյան կերպարվեստի մեջ: Այն ուրվագծվում է քաղաքային բարոկկո ոճով, որը հայերի կողմից ընդունվեց խոր ընկալումով¹:

Սողոմոն եկեղեցու մուտքի հարդարանքը եթե դիտարկենք Կեռլա քաղաքի ճարտարապետության ենթատեքստում, ապա նկատում ենք, որ աշխարհիկ և հոգևոր շինություններն ունեն հարդարման միևնույն սկզբունքը: Եթե աշխարհիկ շենքերի մուտքի երկու կողմերում սյան վրա կանգնեցված են ատլանտներ, ապա եկեղեցու պարագայում հոգևոր դասի ներկայացուցիչներ են: Աշխարհիկ ճարտարապետության զարգացումը և առհասարակ աշխարհիկ մտածողությունն իր կնիքն է թողնում նաև հոգևոր շինությունների վրա: Նիքոլաե Սապրուն համեմատում է Սողոմոն եկեղեցու արտաքին հարդարանքը Կեռլա քաղաքի տների հետ և ցույց տալիս զուգահեռները²: Դա ևս ապացուցում է մեր տեսակետը:

Ամփոփելով Կեռլայի Սողոմոն եկեղեցու մուտքի հարդարանքը՝ նշենք, որ Հովհաննես Նեփոմուքի և Գրիգոր Լուսավորչի քանդակներն առանձնահատուկ են նախևառաջ իրենց չափերով: Մարդահասակ այս հորինվածքները ոչ թե պատկերաքանդակներ են, որոնք հատուկ են ճարտարապետությանը, այլ գրեթե կլոր քանդակներ, որոնք իբրև սրբերի արձաններ կարող են հանդես գալ ճարտարապետական շինությունից անկախ: Հավելենք նաև, որ Հովհաննես Նեփոմուքին և Գրիգոր Լուսավորչին քանդակագործը ներկայացրել է ոչ թե սրբերի, այլ ժամանակի հոգևորականների հատկանշական կերպարով: Նրանք ունեն դիմանկարային առանձնահատկություն, քանի որ քանդակագործը «ռեալիստական» մոտեցում է ցուցաբերել սրբերի կերպարները կերտելիս:

---

¹ Տե՛ս **Սապրու Ն.**, նշվ. աշխ, էջ 100:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 106:

Лилит Карапетян – Дизайн входа армянской церкви Соломон в Герле

В этой статье освещается армянское культурное наследие в Румынском городе Герле. Мы попытались объединить в одно целое разбросанные материалы. Основная цель статьи – внешний дизайн церкви Соломон, а также иконографические особенности. Мы попытаемся ответить на вопрос кто изображен с двух сторон входа в церковь. По нашему исследованию – это скульптуры Иоганна Непомука и Григора Просветителя, на основе политической обстановки, биографической параллели этих святых, и также иконографических особенностей, которые представлены в статье.

Lilit Karapetyan – Entrance Decoration of Solomon Church in Kerla

This article clarifies Armenian cultural heritage in Kerla of Romania. We try to collect diffused materials. Especially the article investigates the entrance decoration of Solomon Armenian Church in Kerla. Indicates iconographic features and tries to reveal who are sculptured on both sides of Solomon Church. In our opinion, these are Iohann Nepomuk and St. Gregory the Illuminator . The first we take into account political aspect, biographical parallels, which are submitted in the article and the second iconographic peculiarities.

Լուսանկարներ

Նկ. 1 Կերլայի Սողոմոն եկեղեցի

Նկ. 2 Հովհաննես Նեփոմուք

Նկ. 3 Գրիգոր Լուսավորիչ